

אנשי ארץ ישראל השבעה

מחורבותיו של גוש אמונים צמחה ציונות דתית חדשה – הלכתית פחות ולאומית יותר. כיצד חיסלו השגרה והווילות היפות את הניסיון היהודי האחרון להתנגד לחילון, ופירקו את הציונות הדתית לציונות בעלת זהות יהודית דלילה ואתנוצנטרית להחריד?

תומר פרסיקו

להשתמש בכינוי שטבע חוקר התנועה גדעון ארן) התיימר לספק מסגרת נראטיבית כוללת המפרשת מחדש את המציאות ומסבירה כיצד בדיוק אותם יסודות – הנמצאים לכאורה בניגוד גמור ללשון ההלכה – הם דווקא אלה הנושאים את בשורת גאולתה ומגשימים את חזונה הנשגב ביותר. עבור הראי"ה קוק (1865–1935), בניגוד גמור לרבנים חרדים אחרים, הציונות החילונית נשאה בתרמילה הלאומי את שופרו של המ"שיח. הציונים אמנם מחללי שבת ובעולי נידות, אולם על פי הדיאלקטיקה ההיסטורית שראה הרב קוק בעיני רוחו, אחרי ההיחלצות מן הגולה והקמת המדינה היהודית ישובו "בני החוצפנים" אל המסורת וידבקו מחדש בברית המקראית בין האלוהים לעם ישראל. או אז תושלם החריגה החתרנית תחת עיקרי המסורת כסיינתזה שתגשים במלואה את חזון הגאולה, על ידי כינון מדינה שאינה אלא ביטוי שלם לאידיאל המשויחי היהודי. במילים פשוטות, בעוד אלה סבורים שהם מקיימים מדינת לאום חילונית, עורמת התכונה האלוהית מכוונת אותם להגשים את נבואות אחרית הימים.

החילון והולדת הדת והמדינה

חשוב להבין: הרב קוק פירש מחדש לא רק את החילונים, אלא גם את החילוניות. כדי לרדת לעומק קה המהפכני של תפיסתו התיאולוגית עלינו לקחת

שהיא "כולה קודש", היתה קריאת תיגר אדירה לא רק על כוונותיהם ורצונותיהם של מקימי המדינה ולא רק על תפיסתם העצמית של אורחיה. מדובר היה בהתקן פה ישירה על עצם חילוננו של העם היהודי. בהתאם לכך תפקד גוש אמונים, הורוע הביצועית של הר"עיונות הללו, כחנית שעמה הסתער הרב צבי יהודה על החילוניות גופא. כישלוננו והתפרקותו של גוש אמונים משמיעים אפוא את תו התבוסה של הניסיון היהודי האחרון להתגבר על תהליך החילון.

תבוסה עקרונית זו לא הגיעה ללא הישגים אדירים בצדה. גוש אמונים, מהתנועות המשיחיות הגדולות והחשובות בהיסטוריה היהודית, הצליח בשנות קיומו לשנות לחלוטין, אולי לעוד שנים רבות, את חייהם של כל בני האדם החיים בין נהר הירדן לים התיכון. התינועה הפיחה חיים חדשים במגור הציוני-דתי, שעד אז היה לא יותר מספיח שומר מצוות של הציונות המפא"יניקית. היא העמידה חזון מרתק ששילב הבטחה אלוהית וריבונות אדם, ואשר הניסיון להוציאו אל הפועל הביא לתמורות פוליטיות, גיאוגרפיות ודמוגרפיות מפליגות. עדות לחשיבותה ניתן למצוא גם ברייק הרעיוני-חברתי המצמית שהביאה קריסתה.

אין ככהונתו של נפתלי בנט כיו"ר המפלגה הדתית-לאומית כדי לסמן את מותו של החזון הקוקיסטי, הכוח האידיאולוגי המניע מאחורי גוש אמונים. הקוקיזם (אם

"יש דבר עיקרי, כללי: המדינה. היא כולה קודש ואין בה שום פגם. היא גילויי שמימי עילאי של 'המחזיר שכינתו לציון'" (הרב צבי יהודה קוק)

הקודש לדת הוא כדם לגוף האדם. הוא המניע את האורגניזם הדתי. הוא משאת הנפש והוא יראת הלב. לא בכדי, כאשר הפכה הדת באופן רשמי לתחום מחקר אקדמי, בסוף המאה ה-19, ביקשו אבות השדה, חוקרים גדולים כאמיל דורקהיים ורודולף אוטו, להגדיר מהו ה"קודש". האם הוא המוגבל, האסור, או שמא המרגש והמעורר? האם הוא הבלתי-נגיש, המרוחק, או דווקא הפנימי והאינטימי ביותר? ואולי אלו ואלו דברי קודש קודשים? בא הרב צבי יהודה קוק והעמידן על אחת: הקודש הוא הפוליטי. המדינה – היא-היא קדושה ומשולמת, מושלמת. ומכיוון שקדושה, מושלמת, הרי היא המרכבה האלוהית שאליה רתומים פרשי הגאולה.

להתייחס לרעיונות אלה כביטול או כפחד פירושו להחמיץ את עומקם. המהלך שביצע הרב צבי יהודה קוק, שבעצמו תפקד כפרשן הגותו של אביו, הרב אבי-רהם יצחק כהן קוק, היה לא רק נועז, אלא מבריק באופיו המהפכני. תפיסתה של מדינת ישראל, דהיינו הגוף הפוליטי, הביורוקרטי, המשפטי, החילוני, כישות

חנן פורת (מימין) והרב משה לוינגר בסבסטיה ב-1975, חוגגים את ההסכם שאיפשר לאנשי גוש אמונים להישאר בשומרון צילום: משה מילנר / לע"מ

שמתארת לראשונה בטיעון בספרה "How Judaism Became a Religion", היהודים, שרובם המוחלט חי לפני מלחמת העולם השנייה באירופה, הגיבו להתפתחות תחומיות הללו בצורות שונות והופכיות. בעוד האורתודוקסיה המודרנית, היהדות הרפורמית והיהדות הקונסרבטיבית הגדירו את היהדות כדת, הרי שהציונות תפסה אותה כלאום. התנועות הדתיות החזיקו בקביעה שהיהדות היא מערכת טקסית ואמונית המוגבלת

בהתפתחותה, כאשר המתח בין הרשות הדתית (האפיפיור) והחילונית (הקיסרים השונים של אירופה) היה לא פעם מוקד פורה של מאבק. תהליך החילון נבנה על גבי ההבחנה הזאת. החל במאה ה-17, בד בבד עם התבססות הנצרות הפרוטסטנטית, מתעצם מהלך שבמסגרתו התחום הדתי הולך ומצטמצם, מתוך מטרה להגביל אותו לתוככי נפשו של הפרט. המרחב הציבורי מוגדר כ"חילונית" כולו, דהיינו

בחסכון את התפתחותו של תהליך החילון ואת ההיגיון הפנימי שהוא מכונן. בשונה מההנחה הפופולרית, עיקר תהליך החילון אינו אובדן האמונה ונטישת הרישואל הדתי, אף על פי שאלה כמוכנן סממנים משמעותיים. בבסיס החילון עומדת חלוקתו מחדש של המרחב הציבורי והדיפרנציאציה בין ממדים שונים של הפעילות האנושית. בעוד שעד לעידן המודרני המערך הדתי חבק תחתיו ממדים נרחבים בחיי האדם (כגון חינוך, אמנות, מדיניות, ידע ומוסר), הרי שבמאות השנים האחרונות, ותחילה באירופה, תחומים אלה הופקעו ממנו והופקדו בידי מערכות מיוחדות המתמחות, כל אחת בדרכה, בתפעולם – כגון המדינה, המחקר המדעי והמצפון האנושי. לא זו בלבד, אלא שהדת עצמה הצטמצמה והפכה לתחום מוגדר ומגורר דר בחיינו. אנחנו יכולים להיות בני לאום מסוים, חלק ממעמד או קבוצה חברתית ספציפיים, לעסוק במקצוע צר כזה או אחר, להיות חובבי ג'וינג או שחמט – ודתיים. או לא דתיים. מאבן הפינה של זהותנו, מבסיס תפיסת העולם והעצמי שלנו, שבלעדיו אנחנו אבודים ושעליו נהיה מוכנים למסור את נפשנו, הפכה הדת לקטגוריה אחת, ל"עניין" אחד מני רבים שיש בחיינו, שניתן לצרפו כנדבך נוסף במרקם זהותנו – ואפשר שלא. זו משמעותו העמוקה של החילון.

עיקר תהליך החילון אינו אובדן האמונה ונטישת הרישואל הדתי, אלא חלוקתו מחדש של המרחב הציבורי. עד לעידן המודרני חבק המערך הדתי ממדים נרחבים בחיי האדם, ואילו במאות השנים האחרונות תחומים אלה הופקעו ממנו והופקדו בידי מערכות מיוחדות המתמחות בתפעולם. הדת עצמה הצטמצמה והפכה לתחום מוגדר ומגורר בחיינו

ההבחנה בין תחום שהוא "דתי" לבין תחום שהוא חסר משמעות דתית אינה מובנת מאליה. למעשה, היא כלל לא קיימת בעולמן של חלק ניכר מהמסורות הדתיות. היהדות והאיסלאם, לדוגמה, אינן מבחינות בין מרחב שהוא במובהק תחת שליטת הדת, על מודעותה ועקרונותיה, ובנינו לבין אחרים שאינם קשורים לדת. שתי מסורות אלה היו היסטורית מסגרות חברתיות כוללות, שביקשו לכנס תחתיהן את כל ממדי החיים – החל בצורת המשטר, דרך המעמדות החברתיות ובחקלאות וכלה בארוחת הבוקה. ההבחנה בין התחומים נמצאת בצורה מובהקת בנצרות. כבר בדברי רישו, שמלמד את חסידי "תנו לקיסר את אשר לקיסר ולאלוהים את אשר לאלוהים", מוצגת הפרדה ברורה בין התחום הדתי לתחום הפוליטי, שנחשב לחיינו. הפרדה זו ליוותה את העולם המערבי

לתחום הפרט ועשו מאמץ להראות שאין שום סתירה בהיותו של אדם, למשל, "גרמני בן דת משה", דהיינו גרמני בלאומיותו ויהודי בדתו. הציונים, לעומת זאת, דחו את הממד הדתי-אמוני שביהדות כסרה אנכרוניסטית שיש לזנוח, וראו ביהדות קודם כל לאום. כלאום, על היהודים להקים מדינה משלהם, ובאופן מובן המדינה שהתנועה הציונית ביקשה להקים היתה חילונית ודמוקרטית. במדינה כזו יהודים, אם יתעקשו, יהיו יכורים ליהדות "דתיים", אם כי את העיסוק בענייני הארץ כאי הוזה הם יגבילו לבינם ולקהילתם. המרחב הציבורי יתבסס על הצביון הלאומי, דהיינו: יהיה חילונית.

ריק מדת. ועוד: תפיסתה של הדת כעניינו האישי של הפרט מתפתחת במקביל לתפיסתה של הפרהסיסה כעניינו הפומבי של הציונות. ככל שהדת ממודרת לפנימיות נפשו של האינדיבידואל הופך האינדיבידואל לחלק מקור לקטיב שאינו דתי, אלא לאומי. כך נולד האורח: הפרט האוטונומי שהוא קודם כל אדם, שמכריע את אמונותיו הדתיות לעצמו ואת צורת השלטון יחד עם האחרים האחרים. מדינת הלאום והמדינה הדמוקרטית שבהם שך צומחות כחלק מתהליך החילון ומוגדרות מתוך הקבלה והשלמה להגדרה המודרנית של הדת.

עבור היהדות היווה אפוא החילון אתגר לא רק מפני שהוא הביא לנטישה המונית של יהודים את קיום המצוות, אלא משום שהוא עירער מהיסוד את תבניתה של הזהות היהודית. אם עד למאה ה-18 תפסו היהודים את עצמם, ונתפסו על ידי אחרים, כקהילה אתנית-דתית נבדלת (למשל, כמו הדרוזים כיום), הרי שהאמנציפציה, כלומר הפיכתם של יהודים לאזרחים, כפי חיבה אותם להגדיר מחדש את יהדותם. כפי

מלוא כל הארץ כבוד

חזרה לציונות הדתית. תחילתה של זו עם תנועת המזרחי של הרב יצחק ריינס (1839-1915), אולם השקפתה של תנועה זו אינה מאתגרת את החלוקה המודרנית של היהדות לדת ולאום. ריינס הצטרף לציונות ההרצליאנית במטרה לספק ליהודים מקלט בטוח

בארץ ישראל. מבחינת יחסו לחילון אין הבדל עקרוני בין המזרחי לבין האורתודוקסיה המודרנית בגרמניה, בצרפת או בארצות הברית. ניתן לומר שריינס שפוט חלם על ישראלים בני דת משה.

תורתו של הראי"ה קוק כבר מציגה תפיסה שונה באופן מהותי, שכן הראי"ה כיוון במפורש להתגבר על הפער בין דת ללאום על ידי איחויים יחד בקידושי משיחיים. הרב קוק ראה בעיני רוחו "מדינה שהיא ביסודה אידיאלית" המתקיימת כהאצלה אלוהית המוציאה לפורע את הרצון השמימי על פני האדמה. במדינה שכוון אין מקום לחילונים, שכן הקשר בין עליונים לתחתונים הוא בסיס קיומה, הוא מקור חיותה ופריחתה, ולא פחות מכך, הוא המצע הפוליטי שלה. תוך ניסיונות (כושלים) להקים את "דגל ירושלים", תנועה פוליטית דתית, כתב הרב קוק כי "בהופעה עליונה של קדושה חופשית מזהרת נוכח להאיר את כל הנתכחות המשטריות". הפוליטיקה תיוון מהקדושה, הקדושה התפוך פוליטי.

כוונתו של הראי"ה היתה לבטל כל זכר לתחום של חולין. הוא זיהה היטב את מהלך הדיפרנציאציה של תהליך החילון וביקר קשות את היהדות האורתודוקסית בומנו, שעסקה בלשונו ב"אידיאה דתית", כלומר שראתה את היהדות כדת. עבור הרב קוק היתה היהדות "אידיאה אלוהית" המכילה את כל היקום באופן טוטלי ורואה בעם היהודי אורגניזם אחד הפועל כביטוי לרצון העליון. חלוקת היהדות לדת מחד וללאום מאידך היתה בדיוק הדבר ששלל מכל וכל: "טעות גדולה היא ביד אותם שאינם מרגישים את האחדות הסגולית שבישראל... וזוהו בא הרצון לפלג את העניין הלאומי ואת העניין הדתי לשתי פלוגות". היהדות היא "חטיבה אחת בלתי מחולקת", והמדינה שתקום לה היא כולה הקדושה לאלוהים. מלוא כל הארץ כבודו.

הרב קוק לא זכה לראות את מדינת ישראל

ברכיבונותה, ואילו היה רואה קשה לדעת מה היה חרש עליו. בעשורים הראשונים לקיומה היתה ישראל לאומית במפגיע וחילונית למשעי. מנהיגיה לא ראו עצמם ככלי הקיבול של ההאצלה האלוהית ולא השתיתו את משטרה על "קדושה מזהרת". עדכון תורתו של הראי"ה והתאמתה למציאות הישראלית נערכו על ידי בנו, הרב צבי יהודה, ותלמידיו. אלה ינהיגו את רי כיבוש יהודה ושומרון את גוש אמונים ויישמו בו רוע נטויה את שלמדו תחת ידו של הרצי"ה.

לידתו של גוש אמונים

לבו הפועם של הקוקיזם הוא בקשת איחודן של שתי ישויות קדושות: ארץ ישראל ומדינת ישראל. קדושת הארץ נגזרת מהמקרא ומהמסורת. קדושת המדינה נגזרת מדת מקביעתו של הרב קוק שהתארגנותם הנוכחית של יהודים בישראל מבשרת את בוא הגאולה. המשיחיות, כרגיל, משמשת כמתמיר אלכימי שהופך כל ברזל יומיומי לזהב גאולי. מדינת ישראל שולטת בפועל בארץ ישראל ומטביעה עליה את רצון היהודים. רצון העם – עיקרון קוקיסטי חשוב – הוא ביטוי לרצון האל. לריבונות, כביטוי הפוליטי של רצון העם על הארץ, יש אפוא עבור הקוקיזם חשיבות מיוחדת. "אין הגאולה אלא ריבונות: ממשלה של העם במלוא רוחב ארצו, קבע הרצי"ה. ארץ ישראל, תחת עם ישראל, על פי רצון ישראל, שמקדם (גם בלא מודעותו) את תורת ישראל. והנה, ריבונות ישראלית על "מלוא רוחב" הארץ התגשמה אחרי מלחמת ששת הימים. רק אז קדושת המדינה וקדושת הארץ התחברו באופן מושלם. כפי שקבע נתן אלתרמן, "ניצחון זה... מחק למעשה את ההבדל בין מדינת ישראל ובין ארץ ישראל". עבור תלמידי הרצי"ה ההתפשטות הטריטוריאלית נחשבה לא רק לביטוי רצון האל, אלא להגשמת התיאולוגיה

תהיה זו טעות לראות את שקיעתו של גוש אמונים כהתברגות פשוטה, במנותק מהיפרמותה של הפרדיגמה הקוקיסטית: מה קורה כאשר מעשה ההתיישבות נערך לא על ידי קבוצת אקטיביסטים משיחיים, אלא על ידי חברה מסחרית? ומה עולה מתוך חיפושם של המתנחלים עצמם לא את מעשה העלייה על הקרקע, אלא את איכות החיים בבית אדום-רעפים?

ילדי מתנחלים באלקנה ב-1979. גוש אמונים התמסד וחדל להיות תנועה רעיונית צילום: חנייה הרמן / לע"מ

הפוליטית של רבם.

וההתפשטות הטריטוריאלית עצמה היתה להם פורח. כדברי גדעון ארן, מדובר ב"קבליציזם של הלאומיות הישראלית, ובעקבותיה ריטואליזציה של האקטיביזם הפוליטי, שמאפשרת להביא את הציונות לקצה מסקנותיה, ובו בזמן גם לפרקה ממעשיותה ולשחררה מאחריותה, שהן יסוד מהפכנותה ההיסטורית". מעשה ההתנחלות הופך לריטואל, והאמונה המשיחית מאפשרת לראות בעצם ההתיישבות על הקרקע והריבונות הישראלית עליה את הנעת גלגלי השיניים השמימיים של המכונה האלוהית. כביטוי הקולע של ארן, מדובר בהפיכת הציונות הדתית לדת ציונית. לא עוד החלק הדתי שבתוך הציונות, אלא המסגרת הדתית הכוללת, שמתאפיינת גם בציונות שורשית של גוש אמונים נתונים בפולמוס. גדעון ארן, שכאנתרופולוג התרוצץ עם חברי הגוש על טריטוריה ששומרון, ממקם את עיבורו בין חברי "גחלת", קבור צה של צעירים (לימים הרבנים חיים דרוקמן, צפניה דורי, ולמן מלמד ואחרים), שכתפשמם אחר מענה לחורגין לישראל קבעו את מושבם בישיבתו החציריקה של הרב קוק, שהיתה אז מונהגת על ידי בנו.

אבי שגיא ורב שורץ, מבכירי חוקרי הציונות הדתית, סבורים שאנשי גחלת הגיעו רק כדי לרכוב על גבי תנועה שורשית שהתחילה בהיעדרם ולנכסה. הם מוצאים את לידתו של הגוש בין מעגלי צעירים מבוססים מהמעמד הבינוני, שיצאו ליישב את יהודה ושומרון לא מתוך תיאולוגיה גאולית, אלא כפיצוי על רגשי נחיתות שסבלו מול הציונות החילונית וכביטוי לאידיאולוגיה ציונית-חלוצית סטנדרטית למדי. הם פשוט ניצלו את ההזדמנות שלהם להיות חלוצים "מגשימים". רק מאוחר יותר נתלו בחזיונותיו של הרב קוק כדי להסביר לעצמם ולאחרים כיצד מתיישבים מעשיהם בפרוגרמה המשיחית הכללי-ישראלית. ברם, מעשה זה איפשר ועודד את השתלטותם של רבני גחלת וקוקיסטים אחרים על התנועה ולהפוך אותה בהדרגה לכוח תיאולוגי משיחי.

גוש אמונים הוקם בתחילת 1974, חודשים ספורים אחרי מלחמת יום כיפור. בקיבוץ כפר עציון התכנסו בוגרי ישיבת מרכז הרב, בהם משה לוינגר, חיים דרוקמן, יואל בן נון וחנן פורת, וניסחו יחד חזון לתנועה התעוררות דתית ולאומית. היקף החזון היה מרשימים וכולל. מטרתו היתה לא פחות מאשר גאולה שלמה לעם ישראל ולעולם כולו. הוא הכיל את קירבתם ההולכת וגדלה של היהודים החילונים אל עולם המצוות, שהרי זוהי הסינתזה שחזה כבר הראי"ה. וכאשר שר לריבונות הישראלית על יהודה ושומרון, הרי היא כפי שפסק נחיצות הרצי"ה, בלתי-פיכה. "מדינת ישראל היא עניין אלוהי... לא רק שאין נסיגות מקיי לומטרים של ארץ ישראל, חלילה, אלא להפך, נוסף כיבושים ושחרורים... בבניין האלוף שלנו, המקיף וחובק זרועות עולם ועולמים, אין מציאות ואחיה לנסיגה", קבע. גוש אמונים יהיה הביטוי הארצי לתנועת הגאולה. או במילותיו של חנן פורת: "גוש אמונים הוא הכמיהה להתגלות אלוהים ביש".

גוש אמונים מקים את עפרה, קדומים, ומנסה שוב ושוב להקים את אלון מורה. מנחם בגין עולה לשלטון, מבטיח "עוד הרבה אלונים מורה", ומקיים. מוקמים בית אל, אלקנה וכפר אדומים. ההצלחה גוררת באופן הכרחי מיסוד. ב-1979 הוקמה תנועת אמנה על מנת לארגן מבחינה ביורוקרטית וכלכלית את מפעל ההתיישבות. ב-1980 הוקמה מועצת יש"ע, כגוף מינהלתי תי המאגד את ראשי הרשויות ביהודה, שומרון ועזה. כך בעצם הלך גוש אמונים והתגבש פורמלית וביורוקרטית, הלך והתמסד, ולמעשה חדל להיות תנועה רעיונית חיה בסוף שנות ה-80.

גוש אמונים הלך ונמוג, אולם תהיה זו טעות לראות את שקיעתו כעניין פשוט של "התברגנות". כמו כן, כמו כל תנועה של התעוררות רוחנית גם גוש אמונים עבר את שלב הנהיגה והתוסס ונכנס למסילות הממוסדות יותר של החיים. אולם התפוררותו היא בראש ובראשונה היפרמותרה ההולכת וגוברת של הפרדיגמה הקו-קיסטית. זו התרחשה אמנם במקביל להתברגנותו של הגוש, אולם לא מפני שהתברגנות פירושה התמסדות, אלא מפני שמשמעותה העמוקה היא חילון.

הקוקיזם ראה בציונות כמכלול לאומי-דתי המגן שים את התוכנית המשיחית האלוהית. מעשה ההתיישבות על הקרקע היה לריטואל, להחלת הריבונות הישראלית על עוד ועוד שטחים הוקנתה משמעות גאולית. אולם מה קורה כאשר מעשה ההתיישבות נע-רך לא על ידי קבוצת אקטיביסטים משיחיים, אלא על ידי חברה מסחרית? ומה עולה מתוך חיפושם של המ-תנחלים עצמם לא את מעשה העלייה על הקרקע, אלא את איכות החיים בבית מידות אדום-רעפים? במהלך שנות ה-80, וביתר תוקף בשנות ה-90 (ודווקא בתקופתו של ראש הממשלה יצחק רבין, ששיפר מאוד את התשתיות ביהודה ושומרון), הפך מפעל ההתנחלות לאבן שואבת למחפשי פתרונות ושדרוגי דיור. המתנחל, גם זה האידיאולוגי בעברו, חדל להיות חלוץ, והפך מעשית ומהותית, להיות צרכן.

של כל אידיאולוגיה דתית טוטליטרית): העולם המודרני מגוון ומורכב מדי, ובניו מנויים על תפיסה אינדיבידואליסטית ואוטונומית מכדי להיכנס תחת מסגרת דוגמטית יחידה. החילון כאן כדי להישאר.

אם לא די בכך שעם ישראל לא חזר בתשובה, הרי שמאז שנות ה-80 מדינת ישראל צימצמה שוב ושוב את ריבונותה על שטחי ארץ ישראל. הנסיגה מסיני, אחרי הסכם השלום בין ישראל למצרים, היתה המכה הקשה הראשונה לתיאולוגיה הקוקיסטית, ואחריה באו הנסיגות מערי הגדה בהסכם אוסלו ומחבל עזה ב-2005. המשיחיות הקוקיסטית, שדחתה קטגורית כל אפשרות של נסיגה, היתה צריכה להתמודד עם סתירות חזרות ונשנות לפרדיגמה שבה החזיקה. אלו גרמו לערעורה וסיעו לפירורה.

שלושה גורמים אלה משתלבים והופכים את הנסיגה מהקוקיזם לתפיסה דתית-לאומית פשוטה, דוגמת זו של "המזרחי", לכמעט בלתי נמנעת. ההתברגנות העבירה את ההתייחסות אל המדינה מהריטואלי אל הריאלי ומהאידיאלי אל הפרגמטי. כיוון שהמדינה חיי-לונית, ההסתייגות ממנה מתעצמת ואף מגיעה לכדי ניכור. בית המשפט הופך לאויב, הממשלה היא "ממשלת זדון", ואפילו זה"ל כבר אינו קדוש כפי שהיה. וכאשר המדינה גם יומת פעולות הנמצאות באופן מובחן בסתירה עם התפיסה הקוקיסטית, הרי שהניכור ממנה הופך חד"מ שמעי.

גם "הבית היהודי" משקפת היטב את התחזקות הממד הלאומי. עמדה ימנית חשובה יותר לאנשיה מעמדה הלכתית: המפלגה תקלוט חילונים ימנים – אך לא שומרי מצוות שמאלנים

כאשר מתנחלים פונים אל המדינה על מנת לדרוש תקציבים ותשתיות, הם רואים בה ספקית שירותים, לא התגלות של שכניה. שתי התפיסות האלה אינן בהכרח סותרות, אולם הן מייצרות תודעה דתית שונה. החזון הקוקיסטי של אחדות הדת והלאום הוא מטבעו אידיאלי, ומתקשה לכנס אל תוכו גישה אינסטרומנטלית שמבקשת להשתמש במדינה ולא לעבוד אותה. האקטיביזם מוחלף בשגרה, והשגרה ממסדת מערכת יחסים שבבסיסה השאיפה לשימור, לא לפריצה. המתנחל מתרגל לקבל, לא ליצור, והריטואל ההתנחלתי מנורמל. האיחוד בין ההתיישבות הלאומית לאתוס הדתי נשחק, והללו הופכים שוב לשני צדדים נבדלים של המציאות היומיומית. הנה חזרות לתמונה הדיפרנציאלית הבסיסית של תהליך החילון. הדת הציונית הופכת חזרה לציונות דתית, כלומר לגישה המוזהה את המדינה עם היהדות הלאומית ואת הדת עם היהדות ההלכתית. השגרה מחסלת את הקוקיזם, שללא הווקטור המשיחי הדרוש תנועה מתוך מתח מתמיד הופך לעוד תיאולוגיה פרי-שנית המספקת תשובות מרגיעות לתהיות אמוניות. ההתברגנות מחלנת את הקוקיזם ומפרקת אותו לציונות דתית סטנדרטית.

לתהליך בסיסי זה של חילון חזר יש להוסיף שני גורמים מאיצים. ראשית, חוסר נכונותם של היהודים החי-לונים לחזור בתשובה. תנועת ארץ ישראל השלמה, שקמה אחרי מלחמת ששת הימים, הציגה אוסף מרשים למדי של ישראלים חילונים (חיים גורי, נתן אלתרמן, אהרן אמיר, משה שמיר ועוד). אנשי גוש אמונים ראו בכך ראייה להתקדמות חזונו של הרב קוק: לכאורה עם המגע הישיר בחבלי המולדת נייערה בחילונים "הנקודה היהודית", והם בדרך-חזרה אל התורה. התרסקותה של תקווה זו חתרה תחת האופטימיות הקוקיסטית. היא גם מלמדת על חוסר היתכנותו העקרונית של הקוקיזם (או

כפשטות שעמדה ימנית חשובה יותר מעמדה הלכתית: המפלגה תקלוט חילונים ימנים, אבל אין בה מקום לשור-מרי מצוות שמאלנים.

והמפלגה הדתית-לאומית אינה אלא תבנית נוף מצ-ביעיה. במחקר מקיף שנערך ב-2014 במכון הישראלי לדמוקרטיה ("דתיים? לאומיים!") מצאו תמר הרמן ושור-תפיה כי "הימניות המדינית-ביטחונית" היא, במעגליו הרחבים של ציבור זה, מאפיין משותף יציב וקבוע יותר מאשר אורח חיים דתי אחיד ומחייב. במחקרה של פרי-ריה גל גץ על היוצאים בשאלה ("הדתל"שים") מקרב הציונות הדתית, היא מצטטת דתי לשעבר שמספר ש"גם אחרי שהפסקתי להיות דתי, יש תחושה שההורים והקהילה ייפגעו הרבה יותר אם אהפוך לשמאלני, כי זה נפתס ממש כבגידה". בגידה, באופן מובן, היא פנייה נגד קבוצת הייחוס, וקבוצת הייחוס מגלמת את מאפייני הזהות העיקריים שלנו. כאשר קבוצת הייחוס נקבעת על פי העמדה הפוליטית יותר מאשר על פי ההקפדה ההלכתית, מתבררים גם חלקיהם היחסיים של אלה בזהות הפרטית.

כך נראה חילונה המתגבר של הציונות הדתית. סרוג הכיפה רואה עצמו קודם כל כבן לעם היהודי וכמגניבה של מדינת ישראל. נכון, לבד מזה הוא גם שומר מצ-וות, אבל זו פשוט "הדת" שלו, משהו שהוא מוסיף על גבי הלאום ושמתבטא את יחסו האישי עם האל. זהותו הבסיסית היא יהודי-אתני וישראלי-לאומי. נראה שמ-תוך המכלול הקוקיסטי נשמרה ההערצה ללאומיות – אולם ללא תרגומה של הלאומיות לשפה תיאולוגית. יש כמובן עדיין ציונים-דתיים המאמינים בבוא הגאולה ובהתנחלויות כפריקט המרכזי שמשיש אותה, אולם אלה נדחקו לשוליים וכיום הם כמצב דומה לזה שהיו בו לפני מלחמת ששת הימים. יש גם ציונים-דתיים שהזהות ההלכתית שלהם עדיין חזקה ביותר ועולה על זו הלאומית. אלו החרד"לים (חרדים-לאומיים), קבוצה שהלכה והתגבשה במקביל להתפוררותו הכללית של הקוקיזם. קבוצות אלה ממשיות להחזיק בגרסאות שונות של הקוקיזם, אולם הן מייצגות מיעוט בקרב הציונות הדתית. עבור רוב בני הציונות הדתית הלאומיות המודרנית ושמירת המצוות הם שני מוקדים נבדלים של זהות, והראשון הוא שהולך ותופס את הבכירות.

מתוך חורבותיו של גוש אמונים עולה אפוא ציונות דתית הלכתית פחות ולאומית יותר. זו ציונות דתית ללא להט משיחי, ובעלת זהות יהודית מדוללת, הנשענת בעיקרה על הממד הלאומי ומציגה תפיסה יהודית פשוטה ואתנוצנטרית. ישעיהו ליבוביץ טעה כשניבא שבכישלון החזון המשיחי של גוש אמונים יתנצרו בניו, אולם הוא ידע היטב כי העלאת הלאומיות לכדי עיקר-רון דתי פירושה האלהתה, דהיינו מיקומה האליילי כמרכז הדת. ה"טיעונים" הדתיים לסיפוח השטחים, כתב באפריל 1968, אינם אלא "ביטוי להפיכת דת ישראל לכיסוי ללאומנות ישראלית". הלאומיות היא העיקר, הדת היא הכיסוי. כיום אנו רואים היטב את תוצריו הג-רטסקיים של תהליך זה.

אולם אין לטעות ולחשוב שהשלב הנוכחי בנפתור-לי היחסים המתוחים בין דת יהודית ללאום יהודי הוא השלב האחרון. מרגע שהופרדו בלידתה של המודר-נה, נמשכים יסודות אלה האחד אל תאומן. התשווקה להכנסתו של המרחב הציבורי תחתיה מוטבעת באופן מהותי במערכת דתית שעברה חילון, על אחת כמה וכמה כשמדובר במערכות מונותאיסטיות כוללות כיהדות וכאיסלאם. הקודש לדת הוא כדם לגוף האדם. ניסיון נוסף לאחד שוב, כיחוד קודשא בריך הוא וש-כינתיה, בין דת ללאום, הוא רק עניין של זמן. וזמן כ-דוע הוא כל מה שצריך לדלג עליו כדי להגיע אל אחרית הימים. ■

הציונות הדתית בישראל נסוגה אפוא לעמדת האור-תודוקסיה המודרנית. היא חילקה מחדש את המציאות לתחום חילוני ותחום דתי, כאשר המדינה נחשבת עניין חילוני (שמולו יש להתנהל, ואם אפשר לקרב עד כמה שאפשר לערכים הנכונים), ואילו כל המתרחש בקהילותיה שלה (במערכת החינוך הדתית, בתנועות הנוער, בבתי הכנסת) נכנס תחת כנפי השכינה. אמנם שלא כמו באירופה או בארצות הברית המדינה הזאת היא מדינת העם היהודי, אולם כמו אלה גם זו מדינת לאום מודרנית, וככזו מבוססת על ההיגיון החילוני המ-תחם את הדת במובלעת מסוימת ומדיר אותה משלי-טה בשדות הכוח והידע.

לאומנות מחלנת

אולם בכך לא תמו גלי ההדף מהתפוררותו של גוש אמונים. המגמה שהחלה עם קריסתה של תפיסת העו-לם הקוקיסטית התעצמה, ובעשור האחרון ניכר שה-ציונות הדתית הגיעה לשלב חדש בהתרחקותה מהאידיאליים הקוקיסטיים, שלב שמסמן הדגשה יתרה על ההבחנה בין דת ללאום, כלומר העצמת החילון. תה-ליכים אלה קשורים להתרחבות חלקו של הממד הלאומי בתמהיל הזהות של הציונות הדתית, דהיינו להפיכתם של היסוד האתני והעמדה הפוליטית הימנית למרכ-זיים הרבה יותר בעבר.

החל משנות ה-90 הפכה המפלגה ל"באופן מוצהר למפלגת ימין". הברית ההיסטורית עם מפא"י עברה מהעולם כבר ב-1977, אולם קיומה לפני כן מעיד על אופיה של המפלגה הדתית-לאומית או. מנהיגים פרג-מטיים ויוניים מבחינה מדינית כיוסף בורג וזרח ורה-פטיג הוחלפו בימנים מוצהרים כחנן פורת, יצחק לוי, ולבסוף בנפתלי בנט. מפלגת הבית היהודי של ימינו מביאה את התהליך לשיא, כאשר מהרכבה ניתן לראות